

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН

№210

№210

ЗДА

ТУРНО-НАУКОВА ВІБЛІОТЕКА. Ч. III.

Звідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Моріс Верн.

ЄВАНГЕЛІЄ.

Переклала з французького

Л. У.

ЛЬВІВ, 1905.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під варядом К. Вєднарського.

STREBEN DER DEUTSCHEN LITERATUR
ZUR ERREICHUNG DER WISSENSCHAFTLICHEN
REINHEIT UND VOLLSTÄNDIGKEIT

Neue Reihe.

ERBAHREND

Die Kunst der Erziehung

1. Band

Verlag

Verlag des Erziehungsvereins, Leipzig
Verlag des Erziehungsvereins, Leipzig

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. III.
Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Моріс Верн.

ЄВАНГЕЛІЄ.

Переклала з французького

Л П Р И В А Т Н А Б І Б Л І О Т Е К
О С И П А І А Н А С Т А З І Й К О Ч А
З Д А

Med. univ. DR. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthoferstrasse 138
ЛЬВІВ, 1905.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
У ЛЬВОВІ.

Християнська теологія завжди дбала про те, щоб виказати походжене, взаїмні відносини та історичну вартість чотирьох євангелій, прийятих до біблійного канону. Та тільки від коли поновили ся студії ексегетичні в кінці остатнього столітя, до сих питань приступлено з незалежністю, невідомою в давнійші часи, і можна було сподівати ся порозуміння вчених, що бажали віднайти умови, при яких повстали євангелії. На жаль, так не стало ся: не вважаючи на глибокі праці людей з поважною ерудицією, потрібна пр облема тільки що згадана нами, не може вважатись за розвязану. Отже нашим завданем буде не так виклад здобутків, як визначене в ясній і безсторонній формі основ (методи) досліду, стількож трудного як і цікавого.

I. Аналіз євангелій, їх взаїмні відносини.

Розкривши Новий Заповіт знаходимо чотири чималі писання названі Євангелія (що має значити виклад доброї звістки про Ісуса Христа), поставлені під іменами св. Матвія, св. Марка, св. Луки і св. Івана, апостолів або апостольських учеників. Ми почнемо аналіз цих книжок із другої книжки св. Марка. Робимо се з тої рації, що плян сеї книжки найпростійший і найлекший для розбору з усіх чотирьох писань і що більшість учених згоджуєть ся уважати сю книжку за ранійше редаговану, ніж три інші.

Євангеліє по св. Марку починаєть ся з розповіді про те, як згідно з обіцянками пророків прийшов чоловік на імя Іван, щоби приготувати новий лад. Сей чоловік чинив на березі Йордана хрещенє на знак каяття і покути, і великі юрби люду збігались до него; але він тільки звіщав прихід когось більшого від себе. Незабаром являєть ся на сцену і ся друга велична особа: се Ісусе, родом з Назарету галилейського. Коли він приймає хрещенє, небо розкриваєть ся, святий дух спускаєть ся на него в постатї голуба

і голос із гори сповіщає, що він єсть коханий син божий. Після сего Ісус іде в пустиню і витримує спокусу Сатани. Коли Івана Хрестителя забрали в темницю, Ісус прийшов у Галилею і там подав добру звістку, себто, що хутко має настати царство боже або царство Месії. Він призиває своїх слухачів приготувати ся вірою і каяттям. Не гаючись він хоче прибрати собі скількох товаришів або учеників. Отож він походяючи понад берегами галилейського моря, т. є. Генесаретського озера, звертаєть ся по чераї до двох гуртів братів, перше до Сімона Петра та Андрія, потім до Якова та Івана, синів Зеведеєвих, і вони покинувши зараз свою роботу, прилучають ся до него. В таким товаристві вступає він у місто Капернаум і в суботу здіймає річ серед синагоги, там навчає авторитетним тоном і се робить вражінє на зібраних. Там же, в самій синагозі, біснுவатий чоловік у голос обявляє, що Ісус є син божий, Месія, і тоді Ісус дає тому доказ виганяючи біса. Слава про таке чудо не могла не розійтись широко, хоч із него тільки починав ся довгий ряд дивних уздоровлень. Вийшовши з синагоги Ісус у хаті Сімона і Андрія гоїть тещу Сімона Петра, що хорувала на пропасницю. У ве-

чері до него приводять із різних сторін слабих і біснуватих, а він гоїть їх і взволяє, але наказує вигнаним злим духам не обявляти про те, що він єсть Месія. Потім він іде показувати свою місію ратунку в різних місцях Галилеї, промавляючи в синагогах та виганяючи злих духів. Навіть один проважений прийшов до него, вірячи в його надприродню силу; він його вигоїв справді, але не бажаючи занадто великої слави наказав йому мовчати. Тількиж чоловік той не міг устояти перед бажанєм прославити своє надзвичайне вигоєне і після того юрби люду починають так обступати Ісуса, що він уже мусить шукати собі затишку. Однак через скілька днів він одважуєть ся вернути до дому (запевне в хату Сімона та Андрія) в Капернаум; зараз же збираєть ся юрба перед оселею і їй Ісус звіщає добру звістку. Дуже тяжко було доступити до Ісуса тим людям, що принесли до него на ноші паралітика: вони не могли дати ради, поки не пробили стріхи і не спустили ліжка на шнурках у ту хату, де був Ісус. Тоді Ісус зрушений таким доказом віри, перше відпускає слабому гріхи, а потім гоїть його. Параліжований встає і несе привселюдно сам свою постіль на плечах. Знов

же на закиди книжників, що дивувались, як то може чоловік присвоювати собі право прощати гріхи, Ісус відповів, покличучись на свою месійську гідність. Прийшовши на берег озера він стрічає на митниці певного Леві, сина Алфеевого, і наказує йому йти за собою. Той чоловік сидів за столом у товаристві митарів і гультаїв, отже книжники й фарисеї гудили Ісуса за те, що він водить ся з такими, але він відповів їм, що його послано вивольяти не праведників, але грішників. Так само й на доріканя, чому не постить так твердо як ученики Івана Хрестителя та люде фарисейського ученя, він відмовляє, що женихові товариші будуть постити тоді, коли жениха вже не буде з ними. При иньшій нагоді, з приводу того, що ученики його зривали колоски в суботу, він обявляє, що син чоловічий або Месія єсть пан над суботою. Сей раз він знову виразно вказує на свою месійську гідність. Він вражає в край своїх ворогів, фарисеїв та Іродіян, себто людей близьких до Ірода Антипи, вигоївши в суботу серед Капернаумської синагоги сухорукого чоловіка (св. Марка I, I—III, 6).

Так виложена перша частина діяльності Ісусової. З самого початку книги встановлена його месійська гідність,

спершу назвичайним явищем, що сталось зараз по хрещеню і признанем вигнаних злих духів, потім його власними заявами, потвердженими чудами. Гоючи скрізь людей чудом Ісус справджує тип Месії, обіцяного у пророків, при чім сповіщає, що царство божє, щасливий і спокійний лад настане після сучасних злиднів і лихолітя. Центром його діяльности є Капернаум, галилейське містечко на березі Генесаретського озера. Звідси Ісус виходив у сусідні міста. Його претенсія на гідність Месії вражала в край книжників, фарисеїв і прихильників Ірода Антипи, так, що вони замислили відобрати йому жите.

Далі сцена ширшає трохи і дія стає виразнійшою. Ісус у супроводі своїх учеників подаєть ся до галилейського моря; за ним іде величезна юрба, що зібралась не тільки з близьких сторін, але й з Юдеї, з Ідумеї, з Переї і з фенікійського берега; через такий натовп Ісус мусить завжди мати на поготові човна, щоб не бути скинутим у воду натиском юрби. Настала хвилина, щоб організувати міцнійше справу євангельської проповіді; для сього Ісус встановлює товариство дванацяти учеників, що мають йому помагати і робити місіонарські вандрівки,

владаючи силою вигнання злих духів. Після сего він вертає до дому в Капернаум. Там він має діло з одного боку з юрбою, що обступає його не даючи навіть обідати, з другого боку з книжниками, що доказують, ніби він виганяє злих духів силою Сатани, врешті з братами, матір'ю, що вважають його за божевільного і хочуть відбити його від апостольства. Він же обявляє своїй родині, що він зрікаєть ся її для духовної родини зібраної його словом. Книжникам він каже, що попадають у непростимий гріх проти Духа Сьвятого, ображаючи його післанців. Потім сівши в човен він звертаєть ся до юрби, згромаженої на березі, з промовою про близькість царства божого та про те, як його приймають ріжні стани слухачів. Потім він переїздить озеро і не зходить на беріг. Він спав, коли страшенна буря заграла навколо човна, грозячи розбити його. Коли ученики, що були з ним, розбудили його, він наказав розлютованій негоді втихнути. Прибувши на східний беріг озера в сторону Гадаренян, Ісус при надзвичайних обставинах уздоровлює там одного надто небезпечного біснுவатого; юрба злих духів, що впорала собі житло в тілі сего нещасного чоловіка, вступає в стадо свиней, свині раптом кавать ся

і кидають ся в воду. Чоловік же, вернувшись до розуму, сповіщає в Декаполі про своє дивне уздоровленє. Тим часом Ісус переїздить знов озеро і вертаєть ся в Капернаумську околицю. Вернувшись він чинить два чуда: гоїть кровоточну жінку, що торкнула його за одежу, і воскрешає дочку одного старшини з синагоги. В Назареті, своєму рідному місті, Ісус був прийнятий холодно. Потім він посилав своїх учеників на проповідь, по парі. Євангелист відзначає тут, що цар Ірод Антипа почувши, яка слава йде про Ісуса, зо страхом вимовив думку, що се певне не хто иньший, як Іван Хреститель, що був покараний смертю по наказу самого царя. Він каже: „Се той Іван, що я віддав на страту, тепер воскрес!“ Приходять апостоли здати справу Ісусови зі своєї місії і він їде з ними на човні в самотнє місце; але юрба прагнучи слова божого доганяє їх ідучи берегом озера. Ісус, зглянувшись над нею, каже їй промову, потім годує її дивним способом. Після того він доганяє, йдучи по воді, своїх учеників, що поїхали човном наперед, і знов ступає на беріг у своїй улюбленій стороні, де його приймають із великою радістю; за те він гоїть там багато хорих. Але книжники й фарисеї, що прийшли з Єрусалиму,

дорікають Ісусови і його ученикам, чому вони не дотримують встановлених законом очищень; Ісус відважно одрікає, що справжній бруд — се той, що в середині в людині. Але Месія мусить показувати силу своєї дивної помочі і за границею жидівської сторони, так як то робив колись пророк Ілія; отже ми бачимо, що Ісус гоїть у фенїкійській стороні молоду біснувату язичницю. Вертаючись у Галилею через Декаполь він гоїть глухонімого. Потім знов він чинить чудо, аби нагодувати юрбу, що прийшла за ним здалека не взявши з собою харчів. Прийшовши в Віфсаїду він робить видючим одного сліпого (гл. III, 7—VIII, 36).

В сьому розділі ми не знайшли ні одного цілком нового елемента. Месія провадить своє завдане пропаганди та уздоровлюваня, розширяючи круг своєї діяльності. Галилея і всі близькі околиці бачать його дивну владу; алеж тільки простий люд, прагнучи релігійної науки, збираєть ся наоколо лікаря і учителя, що піклуєть ся про всі стражданя; люде ж влади духовної і політичної осуджують його на смерть. Ми не гаючись приступимо до оповіданя про остатні події.

Ісус прибувши в околицю Цезареї Пилипової наказує Петрови обявити його

месійську гідність, говорячи іменем своїх товаришів, але їм він радить мовчати і звіщає, що він мусить стерпіти великі муки, бути відданим у руки народньої старшини, врешті вмерти, після чого воскресне. За кілька днів після сього він змінює вид (переображаєть ся) в присутності Петра, Якова та Івана, на високій горі; Ілія і Мойсей являють ся поруч него; потім він знову сповіщає про свою наглу смерть. Вернувшись до інших своїх учеників він гоїть біснувату дитину, говорить про силу молитви і вказує на привілеї дані дитячій простоті. По дорозі в Юдею він висловляє свою думку про розвід. Він назирає на те, що накази божі мусять виконуватись і заявляє, що бездоганність є в добровільній бідности і в саможертві, що за них буде дана найкраща нагорода. Проти сьвітових гордоців виявлених навіть в його найблизшому околі, він виставляє сумні перспективи і страждання, що чекають його і на які він іде без вагання. В Єрїхоні він робить видющим одного сліпого, що привитав його, називаючи сином Давидовим, себ то Месією. Надійшовши близько Єрусалиму він посилав своїх учеників за ослом і вїздить у столицю при гомоні юрби, що обявляє близький прaxід царства божого. Другого

дня він проклинає фігове дерево, що має лист рясний та не має плоду — видиму емблему тодішнього юдейства, потім очищає храм виганяючи з него купців. Запевне такі демонстрації викликали гнів влади. Але коли жреці, книжники і старшина жидівська спитали в него, з якого права він усе те чинить, Ісус відповів гідно, боронячись тільки іменем і пам'яттю Івана Хрестителя. Потім зводячи в одно порівнане всю історію ізраельського народу, він прилюдно каже, що він коханий син „власителя виноградників“ і що виноградарі стратять його, так як замучили перше добрих слуг, посланих раніше до них від господаря, себто пророків. Колиж у него питають, як мають Жиди відносити ся до римської влади, він обявляє, що їй треба поважати не ображаючи божого закону. Він встановлює доктрину воскресеня і будущего життя, обявляє, що божий закон складається з подвійного наказу: любити бога і ближнього, підносять надзвичайну владь Месії, суворо ганять книжників і похваляе щедрість одної бідної вдови, що позбавила себе конечне потрібного, аби наділити інших. Коли ученики попросили його вимовити своє почуте до єрусалимського храму, вихваляючи його красу, то він пророкував

Його близьку руїну, пригоди, через які мусять перейти ученики, страшні події і знаки, що віщувати муть початок царства небесного і поворот Месії, що зійде з небес на хмарах, у кінці він радить усім тримати ся на поготові. Ісус знає, що його мучитимуть підчас свята Пасхи, що мала настати через день, і він починає готувати ся до того. Він у голос хвалить ту жінку, що вилила йому на голову пахощі і каже, що то вона бальзамувала його заранї. Він сідає з учениками до стола їсти пасху в кімнаті, що якийсь невідомий дав їм на розпорядок, прибравши її для свята. Звістивши з початку, що він загине через зраду одного із своїх дванацяти учеників, він установлює замість обряду Пасхи жидівської новий обряд, де хліб являє його власне тіло, а вино його кров, „кров нової спільки, пролиту за многих.“ Зробивши се і знаючи добре, або скоріш довідавшись від Бога про долю, що його чекає, він іде в сад Гефсіманський і там переживає напад страшених моральних мук. Врешті зрадник Юда приводить гурт посланних від жидівської власти; Ісус віддаєть ся їм у руки не боронячись і ученики покидають його. Приведений перед начальника духовенства, Ісус відповідає на питання зібра-

них жерців, старшини і княжників або законників. Не поправді обжалований в тому, ніби він обявив, що зруйнує храм, він обявляє урочисто на питанє великого жерця свою гідність месійську і обіцює, що хутко прийде знов на хмарах у сьвітлі слави. Така мова була принята за образу Бога і збір обявляє, що Ісус заслугує на смерть; тут уміщена сцена відреченя Петра. Се було в ночі; другого дня з ранку жидівська власть вимагає від римського прокуратора конфірмації її вироку. Ісус тільки сказав римській власти, що він „цар жидівський“, себ то Месія. Пилат не бачучи жадної рації карати його піддаєть ся тільки примусови і скоріш допускає смертельний вирок, ніж сам видає його. Принявши різні знущаня від вояків, Ісус іде на муки і його розпинають. Його смерть відзначена була надзвичайними явищами, темрявою, розідранем завіси в храмі. Ісус у голос вимовляє слова одного псальма, де Месія каже, що Бог його покинув, і конає з голосним криком. Римський центуріон дивлячись на се признає, що Ісус „син божий.“ При Ісусови у сю тяжку годину не було нікого окрім кількох жінок, що дивили ся здалека. Один сенатор прихильний його справі виговорує чесний погріб для його тіла. Другого

дня жінки, що були при Ісусови до кінця ідуть до гробу з пахощами для тіла, але знаходять гріб порожний і стрічають ангела, який каже їм, що Ісус воскрес і має явити ся ученикам у Галилеї (гл. VIII, 27—XVI, 8).

Здаєть ся, що наш аналіз, хоч і дуже скупий, показує виразно плян і тему другого євангелія. Ми відріжнили в ньому три ровділи, але їх можна звести на два, еднаючи в купу два перші. Ми маємо тоді писане історично-догматичне. Перша його частина показує Ісуса в Галилеї і в поблизьких країнах у ролі Месії, себ то надзвичайної особи з такою назвою, про яку звіщали старі писаня. Месія сей обіцяв прихід „царства божого“ і чинив чуда гоючи слабих. У другій частині розказуєть ся, як Месія добровільно, знаючи що його чекає, пішов із Галилеї в Єрусалим і терпів там страшні муки, сповняючи тим справу визволення, все згідно з обіцянками пророків.

Ми можемо не гаючись перейти до розбору євангелія по св. Луці; що пляном своїм надзвичайно нагадує плян св. Марка, але відріжняєть ся від него чималими додатками і численними змінами. Се євангеліє починаєть ся з передмови такої інтересної, що її конче треба тут

навести. „Довідавшиєь, каже автор, що чимало людей взялось складати оповіданя про події, що стали ся серед нас, так як ми їх чули від людей бувших із самого початку сьвідками і діячами божого слова, я вважаю своїм обовязком теж прослідити все від початку, о велебний Теофіле, і списати для твого вжитку доладним способом, щоб ти знав напевне, як маєш дивити ся на ті речі, яких тебе учено (св. Луки, гл. I, 1—4).

Се значить, що письменник мав перед очима проби євангельської історії, він зовсім не відмовляє їм усякої вартости, але вважає, що він може зробити краще, дякуючи додаткам і змінам, що мати-муть певне значінє; між сї проби ми не можемо не поставити власне друге євангеліє, себто св. Марка. Отже придивімось, до якої міри св. Лука заховує, до якої міри збогачує або змінєє текст свого попередника?

З самого початку св. Лука дає нам дуже цікавий вступ до євангельської історії; в се поява ангела Гавриїла жерцеву Захарії, батькови Івана Хрестителя; далі йдуть так звані сцени благовіщення та одвідин, спів Марії, вродженє Івана і спів вложений в уста Захарії. Иосиф, законний і признаний батько Ісусів, і Марія

вибирають ся з Назарету галилейського в Віфлеєм юдейський, щоби там записались нащадками Давидовими згідно з указом імператорським. Марія родить там сина, ангели в небі співають йому хвалу, а пастухи сповіщені від Бога приходять відвідати його. Ісус, обрізаний по закону, був понесений у храм, де його привітав Симеон і пророчиця Анна. Потім його родичі знов подались у Назарет. Вірні звичаю що року сьвяткувати Пасху в Єрусалимі вони водять туди кожний раз Ісуса і він там, маючи дванадцять літ, показує свою надприродню освіту в розмові з книжниками (гл. I, 5—II, 52). Дійшовши до сего ми завважаємо, що св. Лука далі тримаєть ся пляну св. Марка, роблячи при тому значні зміни не тільки в подробицях стилю, але нераз і в фактах. Пятнадцятого року пануваня Тіберія Іван Хреститель починає проповідувати хрещене й каяття в долині Йорданській. Тут св. Лука розвиває тему тої проповіді, що у св. Марка тільки зазначено; тут-же, при спогаді про хрещене Ісуса він подає його генеалогію по признаному батькови і доводить її до Авраама і навіть до Адама. Сцена спокуси Ісуса через діавола розказана з додатками невідомими св. Маркови. Ще в Назареті Ісус починає свою службу

пояснюючи текст Ісаїї, що справді є програмою тої месійської діяльності, яку він повинен провадити в Галилеї. Погано прийнятий своїми земляками він іде жити в Капернаум. Призване Сімона, Петра Якова й Івана тут зовсім змінено оповіданем про дивний полов риби, поставленим у початку ніби для пояснення. Св. Лука перестановляє два епізоди св. Марка: навчанє на морському березі і вибір дванацяти апостолів. Се дало йому привід, щоби вставити дуже до ладу догматичну промову з прославленням убожества, з докорами богацтву, з радою любити своїх ворогів, із порівнанем людяни слухняної науці Ісусовій із людиною, що збудувала оселю свою на скелі; ся промова відбуваєть ся не на березі морському, а в полі, де зібралась величезна юрба. Після сего доктринального викладу св. Лука уміщує один епізод невідомий Маркови, але се властиве тільки нова форма уздоровлення молодї біснуватої, що розказане у Марка (VII, 25 і далі): ми говоримо про уздоровлене здалека раба римського центуріона; Ісус хвалить віру сего не-Ізраелїта. В иншій місцевости, званій Наїн, він непрошений ніким, а так, зглянувшись, вертає до життя молодого хлопця, єдиного сина вдови. Св. Марко не має сего, так

само як і в розповіді про людей посланих від Івана Хрестителя до Ісуса. Натомість Марко умістив між остатніми сценами з життя Ісуса епізод про жінку, що зливала дорогі пахощі на голову Ісусови і мала собі дяку за те; Лука змінив значно розповіді сего випадку і заставив Ісуса дати відпущене гріхів сій людині, виставленій жінкою непевних звичаїв. Ми бачимо, що весь сей розділ написаний дуже вільно проти того взірця, який, думаємо, був перед очима письменника. Далі згода зазначена нами відновляється скрізь, окрім тих уступів, де оповідається про прихід до Назарета. Св. Лука уважав за краще поставити се на иншому місці, як ми бачили вище; він теж розсудив поминути додаток про страту Івана Хрестителя по наказу Ірода Антипи. Він навіть зважив ся на значнійшу жертву, а власне залишити частину з єв. Марка VI, 45—VII, 26, чи то через те, що в ній є скілька уривків невеликої вартости, чи може скоріш тим, що хотів заощадити місця, щоб розвинути річі невідомі його попередникови. Отже для того, хто зважив причини переробок, переставок та скорочень знайдених у перших главах єв. Луки, буде зовсім легко пояснити пропуск, на який ми вказуємо, і зовсім не треба вдаватися до

цїлком неймовірної гіпотези, нїби Лука мав такий примірник св. Марка, де не було згаданого розділу.

Тільки що розібрана частина євангелія св. Луки (гл. III, 1—IX, 17) відповідає, в цїлому, єв. Марка I, 1—VIII, 26; тут як і там річ іде про діяльність Ісуса як Месії, в Галилеї і в близьких до неї країнах. Сповідю св. Петра починаєть ся друга частина євангельської історії, присвяченої мукам Месії в Єрусалимі і тому, що було зараз перед ними. Знову св. Лука тримаєть ся тексту св. Марка і переказує його на скількох сторінках, змінюючи злегка. Потім раптом залишає його, приводить купу промов та подій зовсім невідомих другому євангелію. Ся частина третього євангелія має таку спеціальну вдачу, що деякі автори призволяли розбирати її окреме як Подорож із Галилеї в Єрусалим. Уривки, що слід там відзначити, ось які: апостоли ходять накликати огонь небесний на самарянське село; посилане сїмдесяти учеників; обявлене головних повинностей по закону і після сього притча про доброго Самарянина; гостина у Марти й Марії; притча про недоброго друга; похвала віри в Бога і тримання себе на готові; притчі про вірного слугу і про фігове дерево, що

господар не зважає на рубати його, хоч воно й неплодне; уздоровлене в суботу слабої жінки і чоловіка в водянкою; рада просити на бенкети убогих і сирому; притча про запрошених, що не прийшли, про милосердіє божє, що готове прийняти розкаяного грішника; притча про блудного сина, про невірного управителя; оповіданє про вбогого Лазаря і про богача; вдячність вигобного самарянського прокаженого; покаранє неправого судді, по наказу Ісуса; випадок із Закхеєм у Єрихоні і притча про таланти.

Коли порівняти спокійно й уважно розділ св. Луки IX, 12—XIX, 27 і св. Марка VIII, 27, X, 52, то приходить ся зробити такі уваги: третє євангеліє очевидно взяло свою оправу з другого, елементи його знаходять ся у св. Луки більшє менш у такому самому порядку, особливо з початку; однак св. Лука не вагаєть ся взяти який уривок і поставити його в кінці книжки, як то видно при епізоді св. Марка X, 35—45, що являєть ся з чималими змінами і в зовсїм иншому виді у св. Луки XXII, 24—32. Далі, з цілого оповіданя св. Лука заховує тільки один стих (порівн. св. Марка X, 1—11, і св. Лука XVI, 18); або знов св. Лука, способом противним тільки що згаданому, вибирає

з остатнього розділу другого євангелія (оповіданє про муки) деякі події і ставить їх перед приходом у Єрусалим; так він робить там, де річ іде про головний закон (Марка XII, 28—34): там дата змінена і разом із тим додано поясненє про те, що таке значить ближній (Лука X, 25—37). Теж саме і з словами про неплідне фігове дерево з другого євангелія (Марка XI, 12—14, 20 і далі) що змінились у притчу про неплідне фігове дерево і господаря, що цоказує велике милосердіє (Лука XIII, 6—9). — Часто можна знайти у св. Марка яке слово коротке, що св. Лука бере за тему, щоб широко її розвинути; ми не можемо входити тут у подробиці, а тільки вважаємо на те, що гарна притча про десять мін (св. Лука XIX, 11—27), се властиво переведена в подію тема з св. Марка XIII, 34. З сього ми можемо вивести, що розділ св. Луки IX, 18—XIX, 27 має в собі дуже багато оригінально розвинутих уступів, головно про молитву, віру, триманє себе на готові, відпущенє гріхів, боже милосердє, божу ласку, аже треба не вагаючись відкинути гадку підтримувану деякими екзегетами, нїби св. Лука визначує певний плян подорожі, по якому ми можемо слїдити за Ісусом від Галилеї до Єрусалиму. Се тақ тільки здаєть ся, колиж пригля-

нути ся ближше, се зникає; дійсно епізоди й промови йдуть одно по другому і чіпляють ся одно до другого без жадного поступання, так що не можна визначити точок подорожі. Ми закінчимо тут сей ряд спостережень, даючи на увагу, що на сих сторінках ми доказали, що св. Лука дуже добре знав ті уривки (св. Марка, VI, 45 — VIII, 26), які могло здавати ся з початку, він зовсім лишив на боці (св. Марка VIII, 11 і 15 можна віднайти у св. Луки XI, 6, і XII, 1). До сего ми додамо, що ми вже вказали на уздоровленя здалека раба римського центуріона, як на нову версію уздоровленя описаного в другому евангелію (порівн. Луки VII, 2—10 і Марка VII, 25—30).

Так ми доходимо до глав присвячених остатнім подіям і воскресеню Ісуса (Луки XIX, 28—XXVI, 53). На сих сторінках третє евангеліє переказує досить вільно оповіданє Марка, тільки збогачує його чималим числом елементів; знов же ми знаємо, що Лука виймає скільки епізодів, не так щоб незначних, і переносить їх у ранійший період, часом навіть переміняючи їх цілком. Ми спинимось тільки над сценами воскресеня. Св. Марко тут говорить дуже коротко. Виходячи від головної теми, св. Лука зміняє і доповняє свого

попередника. Він запевняє, що жінки подають ученикам дивну новину, що Ісус явився перше двом із них по дорозі до Еммаус, потім одинадцяти апостолам та іншим ученикам. Воскреслий Господь подає своїм ученикам пораду, як вони мають сповняти те високе призначення, що випало їм, і здіймається на небо, запевнивши так успіх своїй справі.

Тепер ми маємо спромогу здати собі справу докладно з того, що можна назвати способом праці автора третього євангелія. Згідно з тим, що обявлено в передмові, він користувався як джерелом признаної вартости писанем ранішим, де говорить про однакові речі, а власне нашим канонічним євангелієм св. Марка; се писане він, можна сказати, вложив у своє, тримаючи ся в загалі його пляну і часто передаючи цілі його уступи з невеличкими змінами. Але поруч із тим він доповнив його в трьох головних пунктах: 1. подіями ранішими від громадської діяльності Ісусової, т. є. сценами з дитинства; 2. сценами воскресеня; 3. збором порад, найбільше що до молитви, віри й милосердя. Розбираючи науково сї частини можна завважати, що св. Лука, хоч і дуже уважний часами при наслідуваню свого попередника, так що може здавати ся бояз-

ким компілятором, навіть переписчиком, однак уміє бути зовсім вільним і незалежним, коли перестановляє розповіді та епізоди, або, що далеко важнійше, змінює їх, дає їм новий напрямок і значінє, а то й зовсім до основи перероблює їх. Тим чином він сповняє своє завданє „дослідити все від самого початку“ і дати повне оповіданє, вартє, щоб його прийато за правдивє. Що значить однак вираз: „списати (євангельські факти) доладним способом?“ Сї слова завели на непевну путь багато критиків, що надто дбали про те, аби знайти у св. Луки такий спосіб роботи, як у істориків ХІХ віку, легко забуваючи про ті взірці, які мав перед собою письменник, себ то книги історичні Старого Завіту, а власне оповіданє про блуканє Ізраєля в пустинї і картина славних дїл Ілїї та Єлисея. Справді, у св. Луки нема нічого похожего на лад, коли під сим розуміти льогічну еволюцію, основану на документах. Він дає тільки збір фактів та доктрін, призначений для вжитку побожної громади, для гурточка вірних або й просто для одного віруючого, яким мав бути отой Теофіл, що для него св. Лука, як сам признає, почав і довів до кінця свою працю.

На остатніх сторінках у св. Луки ми бачимо, як сей письменник напірає на те, що історія євангельська є тільки справджене і сповнене св. Письма. Господь при стрічі в Еммаусі так говорить: „Люде безумнії! думки неймовірної до всего, що казали пророки! Чи не мусіло стати ся, щоб Месія пройшов усі муки, аби увійти у свою славу?“ Далі євангелист провадить: „Потім починаючи від Мойсея і доводячи всіми пророками він роз'яснив їм у всіх писанях усе, що де про него говорилось“ (Луки XXIV, 25—27). Трохи далі письменник вертаєть ся до сеї самої ідеї і наводить власне Псалми, що мають би то, поруч, із Законом Мойсеевим та Пророками віщувати докладно історію євангельську (Луки XXIV, 44 і далі).

В сих вказівках була ціла програма нового євангелія; се євангеліє справді було основане на тільки що згаданій нами темі і дійшло до нас під назвою євангелія по св. Матвію. Автор сего писання запевне мав перед очима св. Марка і св. Луку, переробляв їх і прилажував так, щоб як найпевнійше досягти своєї апольогетичної і теологічної мети. В загалі ми скажемо, що св. Матвій узяв оправу у св. Марка, а матеріял для розвитку

доктрини у св. Луки. Він бажав за прикладом св. Луки дати євангеліє дитячих літ, але мабуть уважає, що спосіб, якого взяв ся його попередник, не досить відповідає тому завданю, яке він узяв сам на себе. Отже при основній події, дивному народженю Месії в Вифлемі, він згадає цілий ряд справ, властивих тільки йому: генеалогічне дерево Йосифа, що сягає до Давида, не через незначного Натана, а через Соломона і всю лінію царів юдейських; появу ангела Йосифови для звістки, що його жінка стала вагітна від Духа Святого і має породити Спаса-Месію; прихід магів; втека в Єгипет; різня дітей немовлят у Вифлемі по наказу Ірода; поворот святої родини і оселенє її в Назареті в Галилеї. Всі отсі випадки справджують достоту програму визначену в св. Письмі; письменник вказує місця, які він має на думці, пояснюючи їх формулою: Така-то річ сталась, а би справдило ся слово, що Господь вимовив через такого-то пророка (св. Матвія, гл. I і II). Далі перше євангеліє йде за св. Марком, але вживаючи чималої волі в порядку і в трактуваню епізодів і беручи від св. Луки елементи доктрини, власне те, що він доложив нового до історії євангельської. В першій розділі,

присвяченим месійській діяльності Ісуса в Галилеї (св. Матвія III, 1—XVI, 12), ми відначимо ось які пункти: обяснене причин, чому Ісус прийняв хрещене від Івана Хрестителя; спокуса в пустинї, представлена в иншому порядку, вїж у св. Луки; оселене Ісуса в Капернаумі, оправдане месіянїчним пророцтвом; уміщене при початку діяльності Ісуса великої догматичної промови, що виясняє становище христїянства проти жидївства і визначає специфічну вдачу нового ладу. Сей виклад зветь ся „нагїрня проповідь“; се плід довгого розмислу і з него можна вивести, що церква мала тоді вже всі способи для діяльності, виразно розуміла свій догмат і напрямок, в якому мусїла поводити ся. Для сеї проповідї чимало елементів узято від св. Луки, але вони звязані й опановані одним систематичним поглядом, що надає їм далеко більше значїня. Письменник уже так віддалив ся від жидївства, що дивить ся на него упередженим поглядом, як напр. тоді, коли підсуває Біблїї слово ще більш чуже її духови нїж її букві: „Ненавидь ворога твого.“ Св. Матвій бере на себе зібрати в дальших главах усї дивні уздоровленя Ісусові, так як зібрав усї навчання в цїльнї промови, справжнє каранє *ex cathedra*; епізоди подї-

лені по Їх натуральному подобенству, але зовсім без уваги на натуральний звязок між ними, і як би хто хотів звязати Їх між собою і завести в якийсь дневник, то зустрів би неможливости й трудности безконечні. З сим у загалі згоджують ся всі критики. Всі промови Ісусові закрюгляють ся так, що творять повні і досить упорядковані виклади, що роз'ясняють той чи иньший пункт християнської доктрини такі, вар., поради Ісуса ученикам посланим на місію (гл. X), промови викликані післанцями Івана Хрестителя і критичні уваги фарисеям (гл. XI і XII), ряд притч про царство боже (гл. XIII, і далі). Починаючи від сповіди св. Петра, св. Матвій не має більше причини, щоб змінити порядок євангельського оповідання, прийнятий його попередниками; але й далі він виставляє на вид елемент доктринальний, як то видно в промовах присвячених визначеню понятя про царство боже і виясненю деяких спорних пунктів (гл. XVIII, XIX, XX). Цікаво було би прослідити докладно що св. Матвій бере у св. Луки, що лишає у нього, а що докладає свого. В сценах остатніх днів догана книжникам та фарисеям і опис остатнього перелому, що має закінчити теперішній лад, написані ширше і богатші змістом ніж у двох поперед-

них пасьменників (XXIII, XXIV, XXV). В сценах воскресеня відзначимо цікаву подробицю про римську сторожу, поставлену при гробі; се має ясніше доказувати, що Ісус дійсно ожив. Згідно з св. Марком, св. Матвій переносить у Галилею те зібране, де Месія подає остатню пораду своїм ученикам. Він визначає програму діяльності християнського місіонера такими словами: „Ідіть і навчайте всі народи, хрестячи їх іменем Отця, Сина і Сьвятого Духа.“ Між уривками властивими євангелію по св. Матвію, корисними для виясненя його характеру і для розуміня його тенденцій, ми вкажемо на уздоровленє двох сліпих (IX, 27—31), що має оправдувати остатнє реченє сказанє на відповідь післанцям Івана Хрестителя. Сліпі бачать (XI, 5); отже се тільки нова форма уздоровленя, розказаного у св. Марка (VIII, 22—26); св. Матвій поставив тут двох сліпих замість одного, як він зробив і з ерихонським сліпим (порів. св. Марка X, 46—52, до св. Матвія XX, 29—34) і з гераським біснуватим (порів. св. Марка V, 1—17 до св. Матвія VIII, 28—34), як він зробив іще при більш памятных обставинах, подвоївши осла, на якому Ісус вїздив у Єрусалим, для того, щоб бути

що до слова згідним із месійським про-роцтвом (св. Матвій XXI, 2—7). Притча про лихе зіле та добре збіжжє і її пояснене сценою страшного суду (XIII, 24—30 і 36—50) служать для закінченя притчі про сівача; дїявол являєть ся тут ворогом Месії, що хоче перешкодити його діяль-ности, — тема розвита в четвертому еван-гелії. Св. Матвій занятий дуже питанєм про остатню долю християнської церкви і вертаєть ся до него власне в знамени-тій картині в гл. XXV, 31—46. Ми спога-даємо ще дивну ходу св. Петра по водї (XIV, 28—31), чудові обіцянки дані сему самому апостолови (ти еси камінь, а на сьому каміні я збудую цер-кву мою, XVI, 17—19), дивний спосіб заплаати довгів Христа і св. Петра еруса-лимському храмови (XVII, 24—27). Св. Матвій бере у св. Луки притчу про загуб-лену вівцю, але поправляє кінець, де грішник неначе ставить ся више над праведного. Там де св. Лука написав трохи необачно: „Більше радощів у небі з одного грішника, що покаяв ся, ніж із девядесять девяти праведників, що не мають потреби каятись“ (св. Лука XV, 7), св. Матвій ставить натомість док-трину не таку щедру, але певнійшу, хоч теж осьвічену тим самим глибоким почу-

твм божого малосердя: „Нема призову мого батька, що на небесах, на те, щоб хоч один із сих малих загинув“ (XVIII, 14). Для тої причини він залишає притчу хоч і яку чулу про блудного сина і замінює її притчею „про немилосерного слугу,“ (св. Матвія XVIII, 23—35). Через подібну рацію він жертвує оповіданем про лихого богача і Лазаря, так як ранійше вже переробив дорікане, що св. Лука кдає богачам (порівн. св. Луки VI, 20—25, до св. Матвія V, 3 і далі). Він виразно показує прихильність до безженного життя (св. Матвій XIX, 20—12). Слово вже записане у св. Марка (X, 31): Багато перших стануть остатніми, а остатніх першими, стає темою притчі про робітників, де ті, що прийшли перше, були поставлені на рівні з иньшими, здаєть ся, має натякати на становище язичників у церкві християнській (св. Матвія XX, 1—16). Скільки слів св. Луки про витане зроблене Хрестителеви дають привід до цілої притчі (порівн. св. Луки VII, 29—30, до св. Матвія XXI, 28—32). Притча св. Луки (XIV, 16—24) про запрошених, що не хотять прийти на весільний бенкет, списана з деякими новими подробицями, власне з характерним додатком про людину викинуту за двері за те, що прий-

шла не в весільній одежі, в чому можна пізнати нерозкаяне жидівство, глухе до всяких покликів (св. Матвія XXII, 1—14). Поводжене книжників і фарисеїв зганено з нечуваною острістю (гл. XXIII). Від св. Луки (XIII, 25—27) взята тема гарного оповідання про десятеро дівчат (св. Матвія XXV, 1—13), притча про міни робить ся притчою про таланти (порівн. св. Луки XIX, 12—27, до св. Матвія XXV, 14—30). Св. Матвій пише в такий час, коли розрив христіянства з жидівством рішив ся так безповоротно, що йому приходить із крайньою твердістю одкинути жидівство. „Царство боже буде вам одібране — обявляє Ісус представникам жидівства, — і буде дане тому народови, що вироблятиме з нього плід.“ „Багато прийде від сходу й від заходу і сяде поруч із Авраамом, Ізааком та Яковом у царстві небесному, тим часом як сини царства будуть кинуті геть у темряву (св. Матвія XXI, 43, і VIII, 11—12). Щоб оцінити все значіне такого засуду, слід порівняти в сих двох місцях редакцію першого євангелія до редакції св. Луки (XX, 9—19 і XIII 15—29).

Нема чого провадити далі аналіз, бо вже й так сподіваємось, досить ясно доказано, що автор першого євангелія єсть

письменник догматичний і систематичний, що переробив твори своїх двох попередників для зовсім виразного навчання релігійного. Що св. Лука зробив зі св. Марком, те св. Матвій зробив своєю чергою зі св. Марком і зі св. Лукою. Виходить, що всі євангелія, св. Марка і св. Луки і св. Матвія, все то писання історично-догматичні, де розказані різні обставини месійської діяльності Ісуса Назарянина підчас його апостольства в Галилеї і підчас остатньої події, що відбувала ся в столиці жидівській.

Четверте з наших канонічних євангелій, євангеліє св. Івана, збудоване на тавій же основі, як і три перші. Про се вже й сам його автор вважає потрібним сповістити виразно при кінці свого писання, та се й кидаєть ся в очи кождому читцеві: „Сї речі написані для того, аби ви вірили, що Ісус є Месія, син божий, і що через сю віру ви одержите вічне життя в імя його,“ (св. Івана XX, 31). Головна причина, задля якої новий письменник узяв ся за перо, була та, що він хотів показати в Ісусові-Месії виражене вічного божого Слова, уважаючи, що се завдане було не досить добре виконане його попередниками. Отже взявши вказівки подані у св. Марка, св. Луки і св.

Матвія, він їх розставляє інакше, перероблює й змінює з неймовірною вільністю. Ся вільність не вразила християнської церкви і писане назване євангелієм св. Івана було поставлене на рівні з трьома тільки що розібраними творами. Ми теж не маємо чого дуже бентежитись. Тут головна річ догмат, се безперечно; але ми вважаємо, що й у інших євангеліях основою вже теж був догмат християнський, і що вони зовсім не зрозумілі, коли на них дивитись не як на твори теологічні та спекулятивні. Коли св. Лука переробив св. Марка, аби виставити в справжньому світлі доктрину про божу ласку, коли св. Матвій знов узяв ся до роботи своїх попередників, щоби категорично встановити принципи нового ладу заведеного християнством, то такі попередники мусіли добре надаватись новому письменникови, мусіли служити просто збіркою корисних матеріалів авторови, що писав на чолі своєї праці: „В початку було Слово (Logos); се слово було з Богом, будши Богом само; воно від самого початку було з Богом. Через нього стало ся, що всі речі були створені і ніщо з того, що з'явилось для життя, не було зроблено без него. В ньому було життя і життя було світлом людям; але світло світило в темряві і темрява

не прийняла його“ (св. Івана I, 1—5). Ми маємо дивитись на поєдинок вічного божого світла, в постаті Ісуса назаретського, Месії, з силою зла в образі жидівства. Вже св. Матвій говорив про жидівство безжалісно, суворо, а св. Іван, поставлений ще далі від початків християнської громади, не бачить там нічого окрім діявольської супротивної сили.

Євангеліє по св. Івану, надзвичайно студіоване від 60 літ, легко пройти швидким аналізом, дякуючи тому, що автор постарався звести євангельську історію на мале число епізодів, даючи головне місце поважному розвитку доктрини. Св. Іван лишає на боці надприродне народжене, не признаючи за ним значіння, але звертає увагу на свідощтво св. Івана Хрестителя про те, що Ісус є Месія (1, 6—35). Власне з самого оточення Івана Хрестителя і до певної міри по його раді Ісус вибирає собі перших учеників, Андрія (порівн. св. Марка XI, 16—20) та другого, що зівстався неназваний; до сих двох прилучилися Симон, Петро, Пилип і Нафанаїл. Після стрічі з Іваном Хрестителем Ісус був голосно признаний в його оточенню — те, що св. Петро об'явив потім, при кінці діяльності Ісуса (св. Івана I, 35—52). Ісус переходить зараз

у Галилею і в місті Кані, по просьбі матери, чинить чудо; письменник каже, що се було перше чудо, яке він учинив: він змінює воду в вино. Здавалось би, се просто для заемоги людям, що запросили його; але значіне сеї зміни запевне те, що от Ісус устанавляє замість жидівства, що вдихалось і стало життям без жадного смаку, поживне вино евангелія (II; 1—11). Після короткого пробутку в Капернаумі Ісус іде в Єрусалим задля „Паски жидівської“ і там зараз робить те очищене храму, яке инші евангелія ставлять при кінци його діяльності. В загадкових виразах сповіщає він, що справжній божий храм єсть він сам, що його мають знищити Жиди, але він має воскреснути по трьох днях. Підчас свого пробутку в столиці він чинить скілька чудес і викладає сенаторови, на імя Нікодимови, тайни відродження і ратунку, що дають ся за віру в сина божого, посланого з неба на сей світ, щоб визволяти його від згуби (II, 12—III, 21). Ученики Ісуса оселяють ся „в землі Юдейській,“ де займають ся хрещенем поряд із св. Іваном Хрестителем, і той признає се діло зовсім законним. Тим часом Ісус зважуєть ся повернутись у Галилею після річей фарисеїв; дорогою він спинаєть ся біля криниці Якова в

Самарії, просить води у одної жінки, заводить із нею неначе диспут теологічний, при чому має нагоду звістити наближене служби божої „духом і правдою,“ і Самаряне приймають його дуже щиро. Після повороту в Галилею Ісус йде в Кану, де виконує здалека сцілене сина царського начальника війська, що живе в Капернаумі; се нова версія уздоровлення раба центуріонового, що розказане у св. Луки (VII, 1 і далі), у св. Матвія (VIII, 5 і далі), а їх оповідання не що иньше, як замінене оповідане про уздоровлене виконане, по св. Марку (VII, 24—30), над біснуватою дівчиною Сіро - Фенікіянкою (св. Іван III, 22—IV). Вчинивши се „друге чудо“ в Галилеї Ісус іде знову в Єрусалим, бо трапилось якесь не означене ближше „жидівське свята,“ і там уздоровлює біля ставу Бетесди (Віфесда), при Овечих воротах, і то в суботу, одного параліжованого, що був слабий трицять вісім літ; се уздоровлене — нове видане того, що розказували иньші евангелія (порівн. св. Марко III, 1—6, II, 3 і далі св. Лука, XIII, 10 і далі). Ісус обявляє своє право робити в суботу покликаючись на приклад негатовної роботи свого батька, себ то Бога; він користає з сеї нагоди, щоби розказати про свої зовсім

особливі відносини з Богом. Раптом переносимось „на той бік Галилейського моря“ і письменник позичає у св. Марка (св. Марко VI, 45—52) уступ про те, як Ісус прилучаєть ся до своїх учеників, перейшовши по воді. Тим часом зацікавлена юрба перепливає озеро на човнах і приходить за Ісусом у Капернаум; тоді Ісус звертаєть ся „до Жидів“ із містичною проповідю, де він розвиває ту тему, що він єсть хліб життя посланий з неба і що хочачи мати вічне життя, треба їсти його тіло і пити його кров. Зараз після сих промов св. Іван подає в властивій йому формі знамениту сповідь св. Петра (св. Івана V, 1—VI, 71). Видно, через які зміни перейшла під пером автора четвертого євангелія перша частина євангельської історії, що розповідає про апостольство і месіяничну діяльність Ісуса. Тим часом треба зауважати, що сей письменник тільки посунув далі те вільне обертанє з уступом св. Марка, якого вживали св. Лука і св. Матвій; особливе св. Матвій цілком переіменив лад епізодів і впорядкував великі догматичні промови. Під сими двома зглядами св. Іван, здаєть ся, брав приклад із такого видатного прецедента, з тою ріжницею, що він вибирає мале число випадків або чудес типічних

і прив'язує до них свої навчання, зложені з погляду містичізму часом надто тонкого.

Обійшовши Галилею, Ісус іде крадькома в Єрусалим задля „св'ята жидівського, що зветь ся Намети;“ раптом він одкриваєть ся, прилюдно протестує проти лихих замірів своїх противників, обіцює схід Св'ятого Духа на тих, хто вірує в него, обявляє, що він є св'ітло св'іта і вдаєть ся в різкі напади на „Жидів,“ звучи їх синами діавола. Виголосивши своє вічне передістнуванє, Ісус мало не був укаменований. Се не завадило йому уздоровити хутко після того одного сліпого з роду (порівн. с в. Марка VIII, 23—26), і се стає йому приводом до промови про моральну сліпоту людей, що вважають себе видющими. Ісус виставляє себе врештї добрим пастухом, що віддає своє житє за стадо. Після св'ята Посв'яти в Єрусалимі Ісус звіщає, що він із Богом складає одну особу; ся заява викликає гнів серед „Жидів,“ після чого Ісус відходить на той бік Йордану. Його хутко викликають звідти звісткою про тяжку слабість одного з його друзів, Лазаря в Віфанії, містї близькім до Єрусалиму; але Ісус навмисне гаїть ся, щоби наслідок його дивної сили міг показати ся при зовсім виключних обставинах. Перед великим

збором він воскрешає Лазаря, що вже три дні як умер і тіло його почало гнити. Сам чудотворець поясняє се чудо, називаючи себе самого „воскресенем і житєм,“ і тим доводить до краю лютість своїх противників, себ то жидівську старшину. Поки він скільки днів ховаєть ся від їх лихих замірів, вони беруть ся остатнього способу, щоби позбутись його (св. Іван VII, 1—XI, 57).

Найбільше характерний епізод сего розділу, се воскресенє Лазаря; автор четвертого євангелія хотів, щоби діяльність Месії, всеможного лікаря терпінь людських, закінчила ся вчинком надзвичайного оживлення; замість взірців поданих попередниками (св. Марко V, 22—24, 35—43: св. Лука VII, 11—17), св. Іван дає сцену, де приймає участь близький Ісусови чоловік, справжня історична особа. Але імя Лазаря було взяте з притчі св. Луки, що зветь ся притчою про лихого богача (св. Лука XVI, 20), а воскресенє Лазаря — се тільки переведена в діло заява, що стоїть у тому самому місці: „Коли вони не слухають Мойсея і пророків, то не впевнять ся, хочби навіть який мертвий (а тут діло йде власне про Лазаря) „воскрес“ (св. Лука XVI, 31). Окрім усього того св. Іван робить Лазаря

братом двох жінок, згаданим в одному епізоді св. Луки (X, 38—42). Коли дослідити старанно всі елементи, що увійшли в епізод воскресення Лазаря, то з того виходить дуже ясне світло для розуміння процесу складання євангельських оповідань.

Остатні сторінки, присвячені кінцевій драмі, починають ся сценою помазання, що діється в Віфанії, в хаті воскресшого Лазаря, і головною особою в тут Марія, сестра Лазарева (порівн. до св. Івана XII, 1—8, оповідане св. Марка XIV, 3—8); як риси властиві четвертому євангелію ми визначимо пропуск усіх вчинків і промов між урочистим входом у Єрусалим і тайною вечерею (порівн. св. Марка XI, 11 - XII, 37); замість них маємо тут оповідане про Греків прозелитів і містичну промову Ісуса про значінє його смерті (св. Івана XII, 20—36); сцена обмивання ніг в переведенєм у діло одного навчання, поставленого вже у св. Луки в такі самі обставини (порівн. св. Івана XIII, 2—16, до св. Луки XXII, 24 і далі і св. Марка X, 41 і далі); установа вечері замінена довгими навчаннями про взаїмну любов, про наслідки смерті Ісуса, про зісланє св. Духа, про проби, що ждуть учеників. Ріжниця

між св. Іваном і його попередниками, яка найбільше вражала теологів усіх часів, се незгода що до часу, коли умер Ісус; три перші євангелія кажуть, що він сьвяткував ув останнє Паску перед смертю, четверте-ж говорить, що він був розпятий в той самий день, коли мало бути заколене пасхальне ягня. Се здаєть ся, треба вважати за форму ще виразнійшу спільної їм усім ідеї, що спогад про спокутну смерть Месії мусить стати на місци жидівського сьвята. Тільки там, де три перші ставили установу вечері в прочуваню мук, що мали настати другого дня, євангеліє св. Івана показує самий факт, що рішив упадок давного звичаю; емблемою сього факту стало потім християнське сьвято; пньшими словами, смерть Ісуса постановлена просто і безпосередно на місце жидівської Паски. В сценах воскресеня ми зазначимо особливо дивні лови риби на Генесаретському озері, сей неначе додаток до євангелія (гл. XXI, сцена взята у св. Луки V, 1 і далі). Частина четвертого євангелія присьвячена мукам Ісусовим і тому, що було зараз перед ними, складаєть ся з св. Івана XII, I—XXI 26.

Характер і вартість історична євангелій;
їх можливе походженє.

Ми присвятили чимало місця порівнюючому аналізу та критиці євангелій і нам здаєть ся, що се єдиний спосіб до роз'ясненя їх вдачі та історичної вартости. Хто читав наші досліди уважно, той зрозумів запевне, як перше по датї євангеліє зване св. Марка — дало початок трьом иньшим, і як явились на сьвіт одно по другому євангелія св. Лука, св. Матвія, і св. Івана. Здумаймо собі трьох будівничих, що взялись приладити вже готову будову для трохи змінених вимог; вони затримують деякі частини, перероблюють иньші, а часом ставлять і зовсім нові прибудівки.

Але тут ми мусимо спинитись на деяких точках, ледво зачеплених досї. Ми показали, що св. Лука певне мав перед очима євангеліє св. Марка і вмістив його в свій твір, додавши звістки про дитячі літа і про воскресенє та розширивши поле для розвитку ідей про боже милосерде та про високу вартість віри і молитви. Гаразд! Чи маємо-ж уважати, що сї перерібки і додатки були навіяні авторови писаними

жерелами, які він мав у руках поряд із євангелієм св. Марка? На се треба рішучо відповісти: ні, не вважаючи на думки критиків, що силкують ся довести, ніби в часи св. Луки можна було брати ся поправляти готовий текст тільки при помочи писаних документів або устних переказів однакової ваги. Св. Лука зробив нове виданє євангелія, поправлене, перероблене і значно доповнене задля причин тільки догматичних і тенденційних; треба вважати, що йому або скорше може його окруженю належить ся заслуга чи вина, а зовсім не тим якимсь таємничим жерелам, що ніби то він знайшов. Він нам сам показав, як по його думці треба подавати „Євангеліє“ сучасним людям. Ми виказали, що й св. Матвій так само брав ся до сеї справи. Ми через те поставили се писанє третім із ряду, що так ми лекше можемо здати собі справу про його складанє і зміст тим способом, якого тримали ся; ставлячи-ж св. Матвія ранше св. Луки ми не можемо дійти ні до якого виводу; при тому багато уступів у св. Матвія доказує, що він дальше стоїть від початкової церкви, ніж його попередники: се видно по його старанях — подати доктрину дуже вироблену і стрійну, по його нелюбові до жидівства, по прослав-

леню особи і діяльності ап. Петра, по натяках на дуже розвитку організацію церкви.

Що до св. Івана, то він у загалі не одріжняєть ся ні замірами, ні вірою від своїх попередників, хоч про те не раз різко противить ся їм; сами суперечностями він завдав чимало клопоту скільком поколінням екзететів. Щож, хиба й він користував ся з якої скарбниці, невідомої старшим письменникам? Багато критиків розвивають і таку думку, часом навіть і досить зручно й дотепно, але тим тільки самі себе збивають. Колиж положити, що автор четвертого євангелія знав три перші, то можна легко пояснити всі його перерібки в фактах, починаючи з воскресеня Лазаря і вінчачи постановою цілого пляну, що переносить у столицю все головне і єдино маюче значінє з життя і подій Месії. Се могло бути навіяне таким реченєм, ужитим у двох євангеліях: „Єрусалиме! Єрусалиме! ти, що вбивавш пророків! Скільки разів я хотів зібрати твоїх дітей, але ви не схотіли того.“ (У св. Луки, XIII, 34; порівн. у св. Матвія, XXIII, 37).

Євангелія св. Луки, св. Матвія, і св. Івана треба роздивлятись як три перерібки євангелія св. Марка, зроблені одно по одному, щоб загодити нові потреби

християнської церкви і освітити деякі елементи догматичні занедбані до того часу. Отже треба поставити питання, чи автор євангелія св. Марка, пишучи свій твір, основу трьох інших, мав иньшу мету, ніж вони, чи він писав для доктрини, чи власне для історії? Іншими словами: чи перше євангеліє має иньший характер ніж три пізніші? Досить роздивити ся аналіз поданий нами, щоб відповісти на се питання, а сей аналіз доводить нас до того, щоб бачити в творі св. Марка теологічний виклад про месійну роль Ісуса з Назарету, де говорить ся з початку про те, як він проповідує царство божє і робить дивні уздоровленя, потім як іде відважно на страту, щоб визволити грішних і нещасних людей. Між св. Марком і иньшими євангелистами є тільки та справедлива різниця, що Марко перший визначив твердою рукою плян „викладу євангельського,“ а иньші тільки поправили його працю. Але ні один, ні другі не думали писати справжньої історії, збирати і подавати в строгому порядку факти зовсім певні; найкраще оправдує нашу думку та свобода — можна се сказати без вагання, — з якою вони переробляли оповіданя своїх попередників скрізь, де думали, що більше чи менше радикальна зміна послу-

жити на користь наймільшій для них доктрині. Програма розвита, у св. Марка є не що иньше, як тема для проповіді християнської, такої, яка була встановлена після одного або двох поколінь у гурті тих, що признавали особу Ісуса з Назарета за Месію, про якого провіщали пророски. Отож там і представлено, як Ісус виповнив програму месійну, визначену у св. Письмі, всею своєю діяльністю в загалі, і власне тою смертю на хресті, що стала відразу підвалиною новонародженої віри. Крайні періпетії діяльності Месії, власне остатня перемога над ворогами Бога і правди, страшний суд, панованє царства божого на землі, все те відсунуто на пізнійший час, і теологія взяла ся розвивати, набираючи вітхненя (особливо з текстів Ісаїї та Псалмів, потрійний тип Месії, учителя, лікаря і мученика. Ось тема євангельської історії; але ті подробиці або елементи, що творять тіло сеї теми, де взяв їх св. Марко, котрого ми тут уважаємо виразом молодих християнських громад?

Ту можемо вказати на великі події зі Старого Завіту та на значнійші події з історії Ізраеля, як на такі, що найбільше помагали ділу, і між ними на першому місці на самі дивовижні пригоди з виходу в Єгипет і вандрівки

Ізраеля по пустині, а передовсім на дивне життя пророків Ілії та Єлисея. Се велика заслуга Штрауса, що він звернув загальну увагу на сей пункт. Коли Ісус із Назарета був признаний за Месію обіцяного і жданого, тоді віра християнська перенесла на него все, що тільки оповідання з минулого затримали надзвичайного про типічні особи якого небудь Мойсея, Давида, Ілії або Єлисея, про самий народ ізраельський, все, що тільки споминалося у пророків про діла, віднесені до будущего Месії. Нема ні одної подробиці в чотирьох канонічних євангеліях, яка не походила б із вітхненя біблійних книг або не була б позичена з сих книг. Треба тільки виділити окреме істноване в першій половині панованя Тіберія людини, що викликала великий рух серед люду галилейського та юдейського, звіщаючи початок месійської ери. Сучасний уряд брутално відповів на те муками і стратою в столиці за римського прокуратора Понтія Пилата, але гурт відважних учеників признав ту людину за Месію.

Щоб показати виразнійше, до якого степеня св. Марко позбавлений прикмет літописця, що старається вірно віддати недавно минулі події, пригадаймо кілька типових. Ось Ісус двичі втихомирює на

озері Филі здійснити бурею (св. Марко, IV, 35 і далі, VI, 47 і далі). Кому спаде на думку, не впадаючи в плиткий раціоналізм, бачити в цьому епізоді в подвійній формі змінений спогад справжньої події? Се тільки два способи виражати віру в велику владу Месії, пана світових сил; але та обставина, що письменник не відступив перед подвійним виданем цього епізода, показує, що він мало придає ваги тому, як власне стало ся се чудо, що ставить на оден рівень дві версії незгідні між собою, але запевне однаково звісні серед громад християнських, та що він має на думці мету чисто догматичну, аби скріпити віру християн серед небезпек, якими загрожували їм ворожі сили. Св. Марко не вагає ся теж подати в двох формах роздавання хліба (IV, 35 і далі; VIII, 1 і далі, порівн. VIII, 19—21) та мало дбає про незвичайність подвійного оповідання об тім, як Христос згоджуєть ся нагодувати простим хлібом голодну юрбу, — той Христос, що подавав усім високий поживок духовний, — він навпаки ставить се як аргумент; врешті чудо розмноження хліба взяте з легенди про Єлисея (2 царств, IV, 42—54). Сі подвоя показують теж, що оповідання мали

вже викінчену форму в той час, коли писав автор евангелія с.в. Марка.

Коли ми впевнилися в чисто догматичному й аполіогетичному характері чотирьох евангелій і виказали, що факт відіграє там роль другорядну і підрядну, то ми втвердились у сьому при помочи ріжних уваг, а з них одна особливо має велике значінє. Не тільки неможливо відзначити поступ чи який небудь хід в евангельській історії, але сама її оправа невіразна й туманна. Топографія Палестини, власне Галилеї в І в. н. е. нам доволі відбма. Отже евангелія виставляють центром діяльності Ісусової Капернаум, таку місцевість, якої саме існуванє не досить доказанє в ту епоху, а положенє її не було доси визначенє на землі палестинській. Так справа стоїть майже з усіма місцями, де відбуваєть ся історія евангельська. Се пункт першорядного значіня, але на него досї не звертали потрібної уваги. Ми зазначимо тут теж невіразність і недостачу звязку в описі уряду митарів або зборщиків, де автори не в станї ніколи сказати докладно, кому служили сї агенти; чи збирали мита в пограничних містах, чи були урядниками для збираня місцевих податків? По сьому ми можемо зважити характер і вартість істо-

ричну чотирьох євангелій. Їх характер є головню теологічний і аполіогетичний; Їх вартість історична власне через такий характер є як найменша. Колиж приходить ся оцінити їх вартість моральну, релігійну, духовну, то ми скажемо, що проби критичні ніяк не вмалили її і що християнство, змалювавши чотири рази постать Христа, дало побожним і чутливим людям поживое незрівнаної сили, краси і смаку. Євангелія стали гідним вінцем тих вартих подиву доктрін, виложених у книгах законодавчих, історичних, пророцьких і ліричних Старого Заповіту.

Відкладаючи трохи на далі деякі конечні вказівки про історію критики євангелій, ми приступаємо тут до питання про можливе походжене наших книг. Для сього ми маємо вже багато вказівок: найперше та обставина, що вони всі були писані по грецьки (просимо відкинути традицію, ніби єв. св. Матвія — переклад в єврейського або арамейського, бо вона не має жадної вартости) ставить нас досить далеко від початків церкви; потім великі промови так звані есхатологічні (у св. Марка, гл. XIII, і паралельні місця у св. Луки та Матвія) переносять нас видимо в часи пізнійші Титового зруйнування Єрусалиму в 70 р. християнської ери,

— се відносить ся до всіх перших трьох євангелій; далі непевний характер географічних кадрів доказує, що письменники мало знали середину Палестини і жили запевне в приморських містах Сирії; нарешті ми вкажемо на розвиток доктрини, що вже є міцна у св. Марка, у св. Луки показує наклін до соціалістичного містіцизму, у св. Матвія приймає укінчену форму, а врешті у св. Івана являють ся з усіма прикметами тонкої теології, нахиленої трохи до гностіцизму і у всякім разі мало приступної для загалу. Все те заставляє нас віднести початок наших євангелій у час між 80 і 100 роками (близько того; так св. Марка в 80, св. Луки в 90, св. Матвія в 100) в громади християнські, що жили в приморських містах Сіро-Фенїкій; що до євангелія св. Івана, то ми його поставимо пізнійше, в першу чверть другого століття, а появилось воно певне в якій громаді в Сирії або Малій Азії.

Перейдем до питання про авторів. Друге євангеліє являють ся нам по своїй назві як твір певного Марка, що помагав в роботі св. Павлови і св. Варнаві і, як запевнює легенда, св. Петрови теж; мало можливости, щоб той переказ мав яку небудь вартість. Євангеліє повстало напевне в початку в анонімній формі, а тільки

потім, коли явилось кілька інших видань, подумали про те, щоб відрізнити їх по авторам, говорячи: Добра звістка про Ісуса Христа по такомуто. Теж саме ми скажемо й про замір надати третє євангеліє певному Луці, ученикови й товаришеви св. Павла; на сей раз твір є чисто особистий, при тому він призначав ся виразно для певної людини, але імя мусіло хутко загубитись і тоді почали шукати в історії первісної церкви якої особи з доброю славою, щоб поставити її в заголовку. Даючи імя вже не товариша апостолів, а справжнього апостола, одного з перших учеників Ісуса, сьвятого Матвія, в заголовку євангелія, що було написане третім, а тепер займає перше місце, хотіли мабуть додати йому більшої вартости проти подібних творів; але ми доказали, що прикмети сього євангелія ставлять його на добру далечінь від початків церкви і воно не може бути жадним способом твором людини, що знала особисто Ісуса. Чи сей переказ походить із того самого часу, коли була зложена книжка? Се дуже можливо і ми малиб тоді справжній приклад псевдонімії або псевдоепіграфії. Тим часом коли імя св. Матвія не згадується в самій книжці, а тільки стоїть у заголовку її, то нема чого обстоювати

при сїм. За те четверте євангеліє в твір виразно псевдонімний; його автор намагався виставити апостола проти апостола, св. Івана проти св. Матвія. В самій книжці автор обявляє, що він не хто иньший, як „той ученик, котрого любив Ісус“, трудно в сій постаті бачити кого иньшого окрім апостола Івана; се так і зрозуміла церква, виписуючи се імя в заголовку книги. Тут ми маємо діло з писанєм псевдоепіграфним, на взір тих, що складають більшу частину Біблії, і нам сердечно шкода тих людей, що завзято силкують ся звязати хоч би найтоншою ниткою містичного письменника першої чверти II століття з сином галилейського рибалки Заведея.

Ми скажемо дуже мало про текст наших євангелій, обмежуючи ся нагадом, що текст переданий нам, який ми можемо встановити за помічу рукописів V в. і дальших часів, дійшов до нас непопсований; однак він має численні варіанти і в новіших виданнях у него закрали ся чималі уступи, зовсім позбавлені автентичности, власне у св. Марка (XV, 9—20), і у св. Івана (VII, 53, — VIII, 11). себ то неналежні до первісної редакції, поминувши деякі окремі вірші.

Скінчимо отсю розвідку кількома показами на історію і критику євангелій.

Церква не бачила жадної невігоди в тому, щоб прийняти чотири євангелія зарівно, не вважаючи на чималу різницю між ними; вона віднесла ся була в сьому випадку до свого завдання так само широко, як і збирачі канону Старого Заповіту, певні в тому, що нема жадного лиха, коли добру річ переказати на кілька різних ладів: властиво вона, сліпо і сама того не знаючи, затримувала почуте не історії, але догмату, що було в тих писаннях. Церква дала євангелію св. Матвія, писаню апостола, почесне місце; що до єв. св. Івана, вона не відважила ся відкинути його, але показала своє недовіре, назначивши йому четверте місце, не зважаючи на його претенсії переказувати євангелів в далеко кращій формі, ніж його, попередники. На жаль, теорію божого натхнення, до тогож узяті надто вузко, матеріально, починають переважувати; св. Авґустин, що не вмів стати висше сього, силкуєть ся виправдати сей розпорядок євангелій говорячи, ніби автори писали в такому порядку, в якому їх твори уміщені в каноні; він пробує, теж не конче вдатно, пояснити або вменшити різницю й суперечности виразні, які там знаходять ся, коли тільки почати там шукати викладу подій справді історичних

Він перший розпочав безплідну роботу гармоністики або погоджування, що калічить факти і тексти, аби погодити їх і часто мусить їх роздвоювати і розстроювати, коли вже видно, що вони напевне уривки зведені до купи. Після реформації теологія католицька й протестантська з ростучою відвагою й сліпотою визначають доктрину натхнення що до слова, що до літери; критика євангельська стає чимсь розтягненим і нудним. Врешті трошки світла проблиснуло в сій темряві дякуючи німецьким школам протестантської критики, що в другій половині минувшого в. почали обстоювати за правом толковання святих книг із оглядом на граматику та історію. Пробують поставити на ґрунт справді літературний питання про складане євангелій і відносини їх між собою. На жаль, філософські та догматичні завдання все таки мішають ся до роботи і відбирають найрозумнійшим людям найяснішу їх здібність — прозорість думки, притупляють вістрє критичного скальпеля. Так при порівнюючих студіях над трьома першими євангеліями, т. зв. сіноптичними, дійшло ся до такого питання: яким способом письменники, що місцями переказують один другого літерально, часом раптом показують такі характерні різниці? Чим

витолкувати сі перескоки від невірницького копіюваня до незалежности? Тоді видумано істноване первісного евангелія, тепер утраченого, — устного, але врізаного в пам'яті вірних, казали одні, — писаного, запевняли иньші, — і отсе евангеліє кожний з письменників мав ніби вложити в свій твір, прилучивши до него додатки взяті з иньших жерел. Се ніби то роз'яснене не давало жадного кінця — ладу. Але ніхто не зважував ся прийняти єдино можливе рішення, що різні евангелія сходять ся літерально там, де їм не треба нічого змінити для догмату, а навпаки дають собі волю скрізь, де думають, що можна подати яку правду нову або не досить зазначену до тої пори.

Колиб студії над Старим Заповітом не були тоді так дивно занедбані, ексегети дослідилб се явище, порівнюючи книги Царів і Параліпоменон (Літописі), де місця зовсім нові йдуть слідом за літерально списаними; вони зрозумілиб теж, що такий спосіб роботи оснований на зміні поглядів догматичних. Але вони всі не хотіли немов через якусь нещасливу упертість признати сю правду, що очевидячки виходить із дослідів новітньої критики; вони не хотіли уділити місця

вигадці особистій, витворови догматичному й теологічному; се справді провадило за собою руїну історичности історії євангельської, і інтереси шкіл теологічних, здавалось, вимагали того, щоб не приступати просто до небезпечної проблеми про реальність фактів дотичних особи Ісуса. Не вміли навіть дійти того, в яким ладі треба ставити наші євангелія: по черзі то вважали євангеліє св. Марка першим по даті, то знов ставили єв. св. Матвія на першому місці. І потім, коли встановлено, що єв. св. Матвія з його противжидівськими тенденціями не могло бути первісною формою євангелія, то вигадали євангеліє прото-Матвія, з жидівською барвою, що потім би то було поправлене і перероблене на єв. Матвія противної барви.

Тібінгенська школа не спромоглась вийти з сього безсилля, і сам Штраус, що кинув таке ясне світло на євангельську проблему, показавши все, що є там позиченого з Старого Заповіту, не міг сказати нічого досить певного про їх характер і відносини між собою. Тоді, трапляючи що раз то більше надію розв'язати питане про лад євангелій, почали вгадувати Прото-Девтеро й Трито-Матвіїв, Прото й Девтеро-Марків, так що стали казати: Прото-

Матвій, Прото-Марко, Девтеро-Матвій, і т. і. До сього часу розшарпування належить напр. Райс (Reuss), що утримує, ніби в первісному євангелію св. Марка не було ні місії св. Івана Хрестителя (I, 1—20), ні відділу VI, 45—VIII, 26, ні оповідання про муки (гл. XIV—XVI). Що до четвертого євангелія, то йому не більше пощастило: ясно було для всякої неупередженої думки, що автор постановив собі зменшити до певної міри євангельський ґрунт, топлячи факти в тонких спекуляціях доімоту, зводячи чи підносячи їх до гідності типів чи символів; але по нечуваній суперечности стали доказувати, що се писане, таке придатне для різних нових комбінацій теологічних, мало в собі збір подробиць надзвичайно автентичних. Се був спосіб, щоб поставити під захист св. Івана деякі новітні сьмілості, алеж се не була здорова екзегеза, і можна дивувати ся, що панове Ренан та Сабате обстають при тих шкідливих помилках школи Шляєрмахера.

Найбільше додало плутанини те, що придали значіне не зовсім до ладу кільком стрічкам письменника християнського другого столітя, Папіяса, захованих в Історії Церкви Евсевія (III, 39): „Марко зробившись товмачем Петра написав, правда

не дуже впорядкованим способом, але так докладно як тільки міг пригадати, речі роблені або казані Христом... Що до Матвія, то, навпаки, він зложив і написав мовою єврейською збірник промов (Господніх), і кождей їх толкував як умів, і т. і. Намагались прикласти сі слова до канонічних євангелій св. Марка й св. Матвія, та се було чистісіньким абсурдом, бо раз, що св. св. Марка запевне найбільше упорядковане з усіх чотирьох иньших євангелій, а друге, що св. св. Матвія не є виключно збірником промов, і коли тільки роздивитись його краще, то треба відкинути всяку думку про єврейський або арамейський оригінал. Дарма! Хотіли бороти ся проти очевидности, силкуючись знайти безлад в канонічнім св. св. Марка насильно перекладаючи вираз *logia* (речі, промови) словами „промови і події,“ або обявляючи, що се доказує істнованє євангелія Прото-Матвія, зложеного виключно з промов і що найпізнійші письменники, невідомі автори Девтеро-Матвія і св. св. Луки, вложили його в оправу євангельської драми. Після сього бажали надати виключну вагу фактичній оправі поданій св. Марком, і „промовам“ Ісусовим захованим у св. Матвія, не беручи на увагу, що перша має дуже теологічний і над-

природний характер і що другі показують, від початку до кінця, на церкву християнську вже впорядковану незалежно і з викінченою організацією. Справді, коли почати піддавати виразу проблему історії літературної під якимсь реченням без авторитету, то можна тим тільки гірше затемнити питань; так воно й сталося. Ми певні, що до якого небудь можливого для всіх рішення можна прийти тільки під умовою — брати наші євангельські писання в їх теперішньому стані, бо він (більш-менш запевне) той самий, в якому вони були з самого їх народження, і зважити ся відкинути питань про автора в вузькому значінню сего слова, а тим самим відкинути шукань якогось первісного стану наших різних євангелій. Ми говоримо се для критиків, що почувають ся досить сильними, щоб жертвувати свої вподобаня і помилки фактам дослідженим наукою, а не вподобаним. Щож до нас особисто, то ми мусимо обявити, що глибокі студії над ходом літературного складання законодавчих та історичних книг Старого Заповіту довели нас до обясненя, при якому можна рішити ті труднощі, перед якими невелике число найбільш сумлінних наших попередників обявили себе безсилями. Що до заступників різних церков, то ми про-

симо їх заховати при собі свої переконання і не компромітувати скарбниці почуття і доктрин, якою вони владають, упертим підтримуванем неможливих до прийняття рішень літературних.

Ми не можемо розпочинати на цьому місці бібліографії євангелій, що могла б бути тільки нудною і безконечною номенклатурою; до тогож її можна знайти у Райсовій *La Bible* в томах названнх *Histoire évangélique* (1876) стор. 715—779 і *la Theologie Johannique* (1879) стор. 405—410 і в йогож *Geschichte der Heiligen Schriften des Neuen Testaments* (дав. остатне видане). З погляду традиційної ортодоксії ми зазначимо *Manuel biblique* Бакеза і Вігуру (*Bacuez et Vigouroux, Nouveau Testament*). Екзегетична праця найбільш поступала наперед у німецьких протестантських школах; вона поважно зведена до купи у *Holtzmann, Die Synoptiker* і *Hand-Commentar zum Neuen Testament*. Ми особливо припоручуємо ті томи Біблії Райса, що трактують про євангелія сіноптичні та Іванове; там можна знайти всі елементи повної студії, питання поставлені розважно, розібрані з дуже високого погляду, часто рішення геніяльно; але при ближшому розмислі можна побачити, що ні проблема взаїмних

відносин між чотирма євангеліями, ні проблема їх справжнього характеру, їх історичної вартости і можливого походження не знайшла собі там твердого і гідного рішення. Ми дамо такий самий суд і про дотепні розвідки, що умістив д. Сабатє в Лїхтенберґеровій Encyclopédie des sciences religieuses, а то Synoptiques (Evangiles) і Jean (Evangile de) в т. XI (1881) і VII (1880). Особлива заслуга Штравса є та, що він у своїй Nouvelle vie de Jésus, (переклад французький Nefftzer'a і Dollfus'a) підніс значіне елементів узятих Євангелієм із Старого Заповіту. В творі голядського теолоґа Шольтена, Das aelteste Evangelium (німецький переклад із оригінала 1869 р.) видно відважну, але не доказану пробу віднайти під теперішними євангеліями євангеліє первісне; шtrasбурська Revue de théologie (1863 і далї) подала, після Шольтена, дуже вдатну, Étude historique et critique sur le quatrième Evangile. Згадаємо ще Фолькмара, Der Ursprung unserer Evangelien і дуже заслужену працю Б. Вайса, Das Marcus-evangelium und seine synoptische Parallelen (1872) і Das Matthäusevangelium und seine Lukas-Parallelen (1876).

Можна сказати в загалі, що новітня критика протестантська не спромоглась пояснити євангелій, особливо сіноптичних, де вона намагалась шукати спогадів більш або менше перемінених про справжні події, збору народніх анекдотів, не розуміючи, що вони глибоко догматичні, що се твори свідомі і обмірковані теологів або гуртів учених (docteurs), що в них під фактами скрита доктрина. Праці присвячені св. Іванови кращі.

Скажемо врешті скілька слів про роботи чисто французького походження. Ренан присвятив один том свої *Histoire des origines du Christianisme* євангеліям; Аве (Havet) трактує теж про них в остатньому томі *Christianisme et ses origines*; але критика першого вийшла хибкою, несмілою, повною суперечностей і шкідливих скоків назад, другий же пробиваючи собі шлях із міцною звагою, бачить часто тільки один бік проблеми. Де Пресансе в *Jesus-Christ* показує певний наклін зробити працю критика й історика, але не може відважитись на неминучі жертви; теж саме ми скажемо й про *Vie de N. S. Jésus-Christ* аббата Фуара (1880) і про *Jesus-Christ* Дідона (1891). Що найоригінальнішого появила Франція, то се запевне *Évangiles* Ейхтала (1863):

хоч недостачі і хиби сеї книжки кидають ся в очи, але вони надолужують ся видатною незалежністю та скількома сьмилливими й сьвітлими поглядами, власне там, де говорить ся про сьвідому творчість, яку автор признає за додатками властивими св. Луці.

Ми коротко зберемо до купи в формі положень звязаних взаїмно здобутки наших дослідів над євангеліями.

1) Всякий виразний погляд на євангелія мусить виходити з досліду початкового питання про їх взаїмні відносини, а дослід той може бути встановлений тільки достотним порівнюючим аналізом.

2) Сей аналіз показує, що автор єв. св. Луки знав і користувався єв. св. Марка, що автор єв. св. Матвія знав і використовував єв. св. Марка й Луки, а автор єв. св. Івана знав і використовував єв. св. Марка, Луки і Матвія; отже євангелія йдуть одно по одному так: єв. Марко, єв. Лука, єв. Матвій і єв. Іван.

3) Цілком виразний замір різних євангелистів був зовсім не в тому, щоб доповнити один одного, а в тому, щоб замінити собою других, бо вони вважали себе здібними дати видане „Євангелія“ вище від усіх попередніх праць.

4) Завдання св. Марка було в тому, щоб подати в повній формі виклад про месійський характер наданий церквою Ісусови Назаретському; св. Лука, св. Матвій і св. Іван по чераї розвивали сю тему, з чималими догматичними відмінками і кожний по своїй волї переміняв історію евангельську, щоб дати місце ідеям милим для авторів або красше для гуртів чи шкіл, до яких належали автори.

5) Сї ріжні видана евангелія в таким способом утворами справжніх теологічних шкіл, що вживали грецької мови і мали все, що можна назвати дуже виразними особистими відзнаками; школи сї процвітали, по всіх признаках, починаючи з 75 р. серед поважнійших християнських громад у Сирії й Малій Азії.

6) Всї в купі внутрішні і сторонні свідощтва сходять ся в тому, що треба відкинути гіпотезу, ніби ев. св. Марка написане ранійше 80-го року нашої ери; поруч із сим вони примушують не ставити початку ев. св. Матвія пізнійше 100-го року нашої ери; дати сї більше-менше певні як і та дата (90-ий рік), що ми даємо для ев. св. Луки; можна вважати що ев. св. Івана явилось на світ у першій чверті II віку.

7) Нема причини припускати існування одного або кількох євангелій первісних, або різних форм, що перейшли канонічні євангелія раніше, ніж увійшли в укінчену форму; ще менше можна гадати, щоб євангелісти могли послуговуватись жерелами писаними чи устними, аби переробляти твори своїх попередників; що найбільше можна припустити, що автор євангелія св. Марка розпоряжував елементами заведеними в укінчену форму, писаними чи устними; але пробувати віднайти їх було б марним заходом.

8) Євангелія канонічні, се єсть твори анонімні, їх дату й походження можна визначити тільки досить невиразно і то не називаючи авторів; очевидно вони всі чотири належать до того часу, коли християнство зірвало зовсім із жидівством і оперлось на гуртах не ізраельського походження; всі чотири отверто ліберальні при своїх окремих відтінках, і показують вплив тенденцій св. Павла.

9) Зміст євангельської історії головно списаний з постаті і діл Месії, таких якими знайшли їх учені первісної церкви в книгах Старого Заповіту; „Євангеліє“ се в писане догматичне під прикривкою історії і має на меті доказати, що тип

Месії, провіщаний через пророків, був справджений Ісусом із Назарету.

10) Сей доказ ставить конечним істноване особи з сим іменем, що справді істнувала і викликала глибокий і міцний рух у жидівській громаді в Галилеї та в Юдеї за часів імператора Тіберія, як своїми вчинками, так і остатніми муками, якими закінчилась її діяльність.

11) Признане виразно теологічного характеру євангелій запевне провадить за собою поменшене їх вартости як історичних документів, але тим самим іще ясніше виставляє їх непорівнану вартість релігійну й моральну. Се плоди думки зовсім свідомої і розваженої, дозрілого й обмисленого переконання, се ті твердо і широкò заложені підвалини, на яких виросла будова християнської доктрини.

О п о в і с т к а .

У другій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли :

Ціна в короновій вал.

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20	К.
2. Курцій Руф. Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович. Величина звідиного сьвіта.	0.15	„
4. Панас Мирний. Лови	0.06	„
5. І. Пулюй. Непропаща сила	0.20	„
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джуур.	0.10	„
7. І. Раковський. Вік нашої землі	0.10	„
8. А. Чехов. Каштанка	0.15	„
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15	„
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20	„
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15	„
12. Г. Квітка. Маруса	0.50	„
13. М. Левицький. Умова для селян. спіл	0.20	„
14. П. Буліш. Орися.	0.06	„
15. М. Кистяковська. Іван Гус	0.20	„
16. О. Стороженко. Оповідання. I.	0.20	„
17. В. Барвінський. Досліди в поля статист	0.20	„
18. В. Короленко. Ліс шумить	0.20	„
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. ле	0.40	„
20. В. Гіґо. Кльод Іе	0.25	„
21. Е. Бґан. Руські селяни на Угорщині	0.25	„
22. П. Мирний. Дихий попутав	0.40	„
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0.30	„
24. Ів. Франко. Украдене щастє	0.50	„
25. С. Сфремов. Національне питанє в Норвегії	0.30	„
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня)	0.30	„
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40	„
28. Е. Золя. Повінь	0.30	„
29. С. Томашівський. Київська козащина 1855 р.	0.10	„
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня)	0.35	„
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0.35	„
32. Люкїян. Юпітер у клопотах	0.30	„
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0.20	„

34. М. Гоголь. Вій...	0-40
35. І. Раковський. Вулкани	0-20
36. Г. Фльобер. Іродіяда	0-30
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0-30
38—39. І. Тургенєв. Ася	0-40
40. Л. Боровиковський. Маруся	0-25
41—42. Данте Алігері. Пекло, пісня I—X	0-40
43—45. В. Олехнович. Раси Європи	0-70
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната	0-90
49—50. О. Бодяняський. Українські казки	0-50
51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля	0-25
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0-45
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (3 пісня)	0-25
54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів	0-45
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іліча	0-55
57. В. Брайтенбах. Біологія в XIX в	0-25
58—59. М. Іоркий. На дні життя	0-70
60—61. М. Верн. Біблія.	0-40
62—63. Г. Кляйст. Маркіза О...	0-40
64. М. Карсєв. Філософія історії	0-25
65—67. Ф. Достоевський. Грач	1-50
68. Ш. Сеньобб. Міжнародні революційні партії	0-40
69—71. І. Тургенєв. Весняні води	1-30
72. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву	0-30
73—74. П. Буліш. Українські оповідання	0-90
75. Ф. Ляссаль. Про суть конституції	0-30
76—77. А. Шаміссо. Петро Шлеміль	0-70
78. М. Драгоманів. Літ.-сусп. партії в Галичині	0-40
79. Д. Мордовець. Оповідання	0-60
80. О. Кониський. Листи про Ірландію	0-45
81—82. І. Левицький. Гуморески	0-75
83. Ю. Візнер. Житє рослин у морі	0-15
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда, IV—VI	0-80
86. В. Антонович. Поль.-українські відносини	0-40
87. І. Тургенєв. Муму	0-30
88—90. А. Кримський. Мусулманство і його будучність	1-70
91—92. О. Стороженко. Оповідання. II	1-10
93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Толстим	0-30

94—96. Ф. Купер. Звіробийник	1.00	К.
97—98. О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0.90	"
99—100 О. Стороженко. Оповідання III.	0.85	"
101. Л. Толстой. Схаменіть ся	0.20	"
102—103. В. Гаршин. З війська. Оповідання	0.80	"
104—105. Л. Фер. Будда і Буддизм	0.80	"
106—107. С. Круть. Записки з рос. - тур. війни	1.10	"
108. М. Кос. Про полові справи	0.30	"
109—110. О. Козловський. Мірти й Бипариси поезії	0.90	"
111. М. Верн. Євангеліє	0.40	"

Приготовляють ся до друку: П. Вінтеріц, Що знаємо про Індотерманів; Куліш, Листи з хутора; Тен, Нариси; Бесіди про часи козацькі; В. Антонович, Про чари; Фрас, Нарис геології; Толстой, Севастопольські оповідання.

Можна набувати теж повість М. Яцкова: **Огні горять** — по 2.50 кор.

АБОРДИ, антольоґія української поезії від смерти Шевченка до найновіших часів під ред. д-ра **Ів. Франка**, з ілюстраціями **Ю. Панкевича**, люксове видане, по ціні 6, 7.50, 8, 8.50 і 10 кор.

Хто купує за готівку книжок на суму 50—100 кор. дістає 20% опушту; від 100 кор. у гору дістає 25% опушту.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького, ч. 26.

Ціна 40 сот.